

УДК 316.422.42

DOI <https://doi.org/10.32840/2707-9147.2022.93.13>

О. В. МИХАЙЛИЧ

кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології та політології
Національний авіаційний університет

Т. А. МОГУЗКА

студентка
Національний авіаційний університет

СОЦІОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ДОЗВІЛЛЯ ЯК СОЦІАЛЬНОГО ІНСТИТУТУ

У статті зазначено, що нові реалії, які ми спостерігаємо (глобалізаційні процеси, пандемія COVID-19, інформаційні війни і т.д.) спричинюють зміни у всіх сферах суспільного життя. Дозвілля є однією з таких сфер. У зв'язку з цими змінами, трансформаціями та модифікаціями люди вимушені шукати нові шляхи організації свого дозвілля та проведення вільного часу.

Звертається увага на тому, що відбуваються зміни форм різних видів діяльності. Зокрема змінюються їх зміст. Підкреслюється, що відповідно до змін у суспільстві мають змінюватися підходи до вивчення людських діяльностей.

У статті проаналізовано останні дослідження та публікації, що стосуються організації дозвілля та підходів до його вивчення. Також зазначено, що у вивченні даного питання є аспекти, які ще не були з'ясовані та обґрунтовані у повному обсязі.

Звертаємо увагу на тому, що вкладається у зміст поняття дозвілля у науковому обігу. Визначено, що дозвілля розглядають у контексті вільного часу, а саме як його частини. Підкреслено, що хоч ці два поняття розглядаються у тандемі, але вони не є тотожними.

Сконцентровано увагу на розгляді основних підходів, що виокремлюють в соціології та їх застосування при вивченні питання дозвілля.

Проведений аналіз змісту соціологічних підходів до вивчення дозвілля дав змогу нам зрозуміти, що особливу увагу варто звернути на інституційний підхід. Він на сучасному етапі розвитку соціологічної науки займає одне з провідних місць. Саме тому, було детально розглянуто вивчення дозвіллевих практик з точки зору інституційного підходу.

Зазначено, що на нашу думку, при вивченні даного питання в українському суспільстві найбільш доречно та доцільно застосовувати інституційний підхід. Визначено, що даний підхід можна назвати інтеграцією елементів різних підходів. Це в свою чергу дозволяє обґрунтувати наші погляди з приводу найбільш оптимального підходу вивчення та дослідження дозвілля в українському соціумі.

Сконцентровано увагу на тому, що вибір соціологічного підходу при вивченні та дослідженні певного питання залежить від того, яку мету та завдання ставить перед собою науковець.

Ключові слова: дозвілля, вільний час, соціологічні підходи, культурно-дозвіллеве середовище, сучасність.

Постановка проблеми. Дослідження дозвілля як соціального явища є досить актуальним на сьогоднішній день. Це обумовлюється рядом чинників, що стосуються як недостатньо вирішених теоретичних питань у соціологічній науці, так і конкретних практичних проблем у сучасному суспільстві. В умовах, коли з'являються нові форми співвідношення праці та дозвілля, можна спостерігати збільшення соціального значення дозвілля. Хоча дозвілля завжди займало важливе місце в структурі соціальної організації життєдіяльності, однак в нових умовах сьогодення з'являються додаткові підстави винести цю категорію як окремий напрямок проведення емпіричних досліджень, що спрямовано на з'ясування соціальної статистики та динаміки сучасного українського суспільства.

Особлива увага до вивчення організації дозвілля також спричинена змінами, що відбуваються як у світі в цілому, так і в українському суспільстві, зокрема, наприклад пандемія COVID-19 та інші видозміни соціуму. У зв'язку з трансформаціями, що модифікують об'єктивну реальність, змінюється зміст та структура дозвіллевої діяльності. Тому набуває все більшої актуальності питання, які саме підходи та методи соціологічної науки найбільш оптимально застосовувати при вивченні дозвілля. Вирішення зазначених питань пов'язано, насамперед, з подальшим розвитком таких галузей соціологічного знання як соціологія дозвілля та соціологія вільного часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питання дозвілля та проведення вільного часу займалися багато дослідників, серед яких можна назвати наступних: О. Карпукіна, Н. Бабенко, О. Мартиненко, В. Дімова, І. Євтеєва, О. Кучер, Л. Коган, В. Лісовський, В. Суртаєва, В. Орлова, В. Скороходова, Л. Скокова, В. Піча, І. Петрова, О. Семашка, Н. Цимбалюк, Г. Щерба, Р. Яремкевич та ін. В своїх публікаціях вони досить ґрунтовно досліджували теоретичні засади та методологічні підходи до вивчення питання дозвілля як соціального явища.

Серед невирішених частин проблеми залишається питання який з підходів найкраще застосовувати при дослідженні дозвіллевих практик в українському суспільстві.

Мета статті. Головною метою роботи є аналіз існуючих у соціологічній науці підходів до вивчення питання дозвілля як соціального інституту.

З метою вирішення поставленої мети, необхідно виконати ряд завдань, зокрема:

- здійснити концептуалізацію поняття «дозвілля» у науковому обігу;

- проаналізувати існуючі наукові публікації, що стосуються вивчення дозвілля;

- систематизувати наявні соціологічні підходи вивчення дозвілля.

Виклад основного матеріалу. У соціологічній науці дозвілля визначають як частину вільного часу, що використовується для занять, які сприяють, передусім, відновленню фізичних, розумових та психічних сил людини. Складовими дозвільної діяльності є:

- культура споживання, що має індивідуальний характер (читання газет, журналів, книг, перегляд телепередач, слухання радіо тощо);

- культура споживання публічно-видовищного характеру (відвідування театрів, кіно, концертів, музеїв, виставок тощо);

- спілкування;

- фізичні заняття;

- розваги та ігри;

- пасивний відпочинок [1, с.86]

Особливістю вивчення дозвілля в соціологічній науці є з'ясування його соціальної сутності в межах вільного часу. Вільний час розглядається як той час, котрий людина може витратити для свого особистого усестороннього розвитку. Соціологічний підхід передбачає аналіз всієї сукупності об'єктивних і суб'єктивних чинників, що впливають на характер і зміст вільного часу.

При вивченні явищ дозвілля та вільного часу можна використовувати як макросоціологічний, так і мікросоціологічний підходи.

У межах макросоціологічного підходу, дозвілля вивчається як соціальна система, що визначає культурно-дозвілльову поведінку різних соціальних спільнот та окремої особистості, а також питання формування культурної політики. Мікросоціологічний підхід, вивчаючи дозвілля як інтеракцію індивідів у процесі культурних відносин різного змісту та характеру, є спрямованим на визначення ролі соціально-культурної взаємодії як основи цілісності соціального життя.

Серед напрямків макросоціологічного підходу, насамперед, варто виділити:

- структурний функціоналізм (Т. Парсонс, Р. Мертон, Г. Спенсер, Е. Дюркгейм);

- конфліктуалізм (К. Маркс, М. Вебер, Р. Дарендорф).

У межах мікросоціологічного підходу виділяють:

- символічний інтеракціонізм (Дж. Мід, І. Гофман, Г. Блумер, Т. Шибутані, А. Леві-Строс)

- феноменологічна соціологія (А. Шюц, М. Шелер, К. Мангейм).

У парадигмі структурного функціоналізму, який був заснований американськими соціологами Толкотом Парсонсом і Робертом Мертоном, вивчення різних соціальних процесів, інститутів, явищ чи самого суспільства відбувається шляхом розгляду як об'єкта, що має свою власну структуру та складається із структурних одиниць та елементів, які її власне утворюють.

З точки зору функціонального підходу вивчаються способи функціонування елементів, які знаходяться у зв'язку з цілим. Можна зазначити, що ці підходи соціологічного знання дали основу для вивчення питання дозвілля. Тож, у рамках функціоналістських теорій його можна розглядати як соціальний процес, який має свою структуру та виконує низку функцій та дисфункцій.

У межах конфліктології виокремлюють такі положення:

- соціальні системи за своїм змістовним наповненням містять протиріччя;
- у ході свого існування соціальні системи прагнуть видозмінюватися;
- розглядаючи основу соціального життя, можна виокремити непримиримі інтереси, в зв'язку з чим конфлікт є постійним станом будь-якої соціальної системи;
- соціальні конфлікти швидше мають позитивний вплив у суспільстві, оскільки він сприяє адаптації до трансформацій, з'являється щось нове, у результаті чого отримуємо прогрес;
- без соціального контролю конфлікти, які існують у соціальному просторі можуть призвести до соціальних проривів та знищення соціальної системи;
- у питанні профілактики та кращому способі розв'язання конфліктів соціологія відіграє ключову роль.

При розгляді напрацювань німецького соціолога Ральфа Дарендорфа, можна виокремити чотири положення, які, будучи антитезами положенням структурно-функціонального аналізу, можливо використовувати при вивченні дозвілля:

- процес постійних змін є характерним для кожного суспільства;
- соціальні конфлікти є наявними у всіх сферах суспільного життя;
- кожний елемент у суспільстві слугує його об'єднанню та трансформаціям;
- насильство одних членів суспільства над іншими є базою кожного суспільства

Таким чином, з точки зору конфліктологічного підходу, дозвілля вивчається як явище, що має класово-структуровану природу, при цьому культурно-дозвілльє середовище є проявом соціальної нерівності. Також дозвілля як складовий елемент суспільного життя сприяє змінам та цілком може бути джерелом конфлікту.

Розглянемо напрямки у межах мікросоціологічного підходу. Одним із них є символічний інтеракціонізм, що спрямований на подолання протиставлення людини й суспільства, а також намагається запобігти розгляду їх як окремих автономних підсистем, що притаманно структурному функціоналізму. У ході досягнення поставленої мети, представники символічного інтеракціонізму, доходять висновку, що соціальне все ж таки переважає індивідуальне в людині. Дані твердження

можна побачити у напрацюваннях американського соціолога Джорджа Мідата його послідовників. Прихильники символічного інтеракціонізму відзначають, що визначальною категорією в соціологічній науці виступають такі поняття як «соціальний процес» або «соціальний акт», що ідентифікується як безперервний розвиток та зміни. Саме взаємодія індивідів між собою в групі та в суспільстві є змістом соціальних процесів. Решта явищ, об'єктів, процесів тощо, виступають як наслідок процесу взаємодії.

Визначення суспільства Гербертом Блумером як символічної взаємодії людей, колективів і груп є ще однією предметною точкою зору в межах символічного інтеракціонізму. Блумер зазначає, що суспільство містить в собі багатоманітні види дій та поведінки індивідів. Дослідник створив таку модель людської взаємодії, зміст якої полягає в наступному: індивід – це центральна фігура, яка постійно виконує дії та взаємодії. Таким чином увага цього Блумера була зосереджена передусім на динаміці людського життя, трансформаціях та модифікаціях, що в ньому відбуваються.

Таким чином, за допомогою інтеракціонального підходу можна відобразити індивідуальне серед соціального саме через соціальну природу дозвілля. У даному контексті дозвілля також може розглядатися як один із способів інтеракції індивідів та як одна із форм духовності.

Ще один напрям – це феноменологічна соціологія, що, будучи різновидом розуміючої соціології, передбачає вивчення духовних змістів. Вона насамперед спрямована проти позитивізму й натуралізму, які при осмисленні сутності суспільних явищ, прагнули їх аналізувати з точки зору їхньої подібності з явищами природи. Представникам феноменологічної соціології притаманне осмислення соціального світу у його людському бутті, з характерними йому уявленнями, цілями та мотивами індивідів. У рамках цієї концепції суспільство розглядається як явище, що безперервно видозмінюється та поновлюється у ході духовної взаємодії людей. Одну з провідних ролей у функціонуванні цього напрямку має австрійський та американський соціолог Альфред Шюц. Відповідно до його поглядів, соціальний світ є сформованим сенсом, адже усім соціальним явищам це властиво.

Є підстави стверджувати, що в соціологічній науці вивчення дозвілля найбільш доцільно здійснювати в межах інституційного підходу, оскільки процеси інституціоналізації найактивніше проходять у рамках культурно-дозвіллевих систем, що являють собою в кожному окремому випадку сукупність закладів та організацій, діяльність яких спрямована на відпрацювання нових принципів методів та форм культурно-дозвіллевих взаємодій [3].

Основою інституційного підходу є положення, згідно з яким, роль суспільства базується на створенні інституту дозвілля, який має стати сприятливим культурно-дозвіллевим середовищем з численними

організаціями, в рамках яких власне і реалізуються функції дозвілля. Соціальний контроль у суспільстві може здійснюватися за допомогою стимулювання, підтримки або гальмування певних дозвіллевих відносин. В той же час ті культурні норми, що були засвоєні особистістю в ході дозвіллевих практик визнаються цінністю, а також можуть відігравати позитивну роль при розподілі соціальних благ та визначенні місця у соціальній ієрархії суспільства. Дозвілля вивчається як система соціальних відносин, сукупність соціальних норм та культурних зразків, форми культурної поведінки, узвичаєна мережа установ, що відповідають соціальній структурі суспільства.

Функціонування соціального інституту дозвілля – це утвердження чіткої системи соціальних статусів та ролей. Процес інституціоналізації культурно-дозвіллевої діяльності завжди містить в собі наповненість соціальними зв'язками, які в свою чергу не мають чітко окреслених інституційних статусів та прийнятих суспільством параметричних ознак статусно-рольової системи [3].

Розглядаючи зазначені підходи до вивчення суспільства можна спробувати визначити, який із них підхід найбільш доцільно використовувати при вивченні дозвілля в українському суспільстві.

Ми живемо в час, коли явище дозвілля фактично сформувалося в інститут дозвілля. В ході свого розвитку, процес організації дозвілля пройшов різні рівні еволюції, в межах яких дозвілля видозмінювало свої форми, а також залежало від впливу різних соціальних чинників. Варто підкреслити, що цей процес продовжує відбуватися в умовах сьогодення.

Оскільки дозвілля пройшло інституціоналізацію, є підстави вважати, що найбільш доречно вивчати його саме з точки зору інституційного підходу. У рамках цього підходу можна виокремлювати функції дозвілля, відстежувати нові форми та тенденції, знаходити дотичні з соціальним контролем елементи, виділяти індивідуальні характеристики.

Варто також зазначити, що інституційний підхід містить збалансовані елементи інших макросоціологічних та мікросоціологічних підходів. Тому є підстави охарактеризувати інституційний підхід як інтегративний при вивченні дозвілля як соціального явища та інституту. Тож на сучасному етапі розвитку соціологічної науки інституційний підхід дає можливість максимально повно та різносторонньо досліджувати дозвілля як соціальне явище та як соціальний інститут.

Висновки і пропозиції. Соціальна динаміка сучасного суспільства актуалізує необхідність поглиблених досліджень правил співжиття в суспільстві. Глобалізація, пандемія COVID-19, інформаційні війни та інші соціальні явища суттєво впливають на модифікації елементів суспільного устрою. Різноманітні процеси та трансформації, що відбуваються у суспільстві призводять до видозмінення його структури та її елементів. З'являються, зникають та заміщуються існуючі явища.

Зазначені процеси мають суттєвий вплив на різні сфери суспільного життя, зокрема це стосується і дозвілля.

Оскільки змінюється організація дозвіллевої діяльності, то відповідно мають змінюватися і підходи до вивчення даного явища в рамках соціологічної науки. Перш за все варто зазначити, що дозвілля завжди вивчається у тісному зв'язку з поняттям вільний час, оскільки дозвілля власне є невід'ємним елементом вільного часу у сучасному суспільстві.

Аналізуючи літературу та дослідження у сфері вивчення дозвілля можна помітити, що існують різні підходи його вивчення. Одні дослідники роблять акцент на емпіричних соціологічних дослідженнях, інші ж зосереджують основну увагу на теоретичній операціоналізації базових засад або ж удосконаленню існуючих методологічних та методичних підходів. У даній статті ми зосредили увагу саме на теоретичному аспекті вивчення дозвілля, а саме на основних соціологічних підходах вивчення цього явища.

У соціологічній науці виокремлюють макросоціологічні та мікросоціологічні підходи вивчення дозвілля, в рамках яких розвиваються різні соціологічні теорії вивчення дозвілля: структурно-функціональні, функціональні, конфліктологічні, теорія символічного інтеракціонізму, феноменологічна соціологія, інституціоналізм.

Найбільш доцільним при вивченні феномену дозвілля, в тому числі в українському суспільстві, як соціального явища та соціального інституту є інституційний підхід, що розглядає дозвіллеву діяльність як процес інституціоналізації та створення культурно-дозвіллевого середовища в межах якого розгортається функціональність.

Список використаної літератури

1. Соціологія: словник термінів і понять. Київ : Кондор, 2006. 372 с.
2. Цимбалюк Н. Дозвілля між рівністю та нерівністю: до історії питання. Український соціологічний журнал. 2017. № 1–2. С. 206–210.
3. Еволюція дозвілля в контексті соціологічних категорій / Н. Цимбалюк, Ю. Яковенко // Психологія і суспільство. 2004. № 2. С. 118–124.
4. Мачуліна І.І. Інноваційні тенденції у сфері дозвілля сучасної української молоді. Вісник ОНУ ім. І. І. Мечнікова. Соціологія і політичні науки. 2013. № 2(18). Ч. 1. С. 353–359.

Mykhailych. O. V., Motuzka T. A. Sociological approaches to the study of leisure as a social institute

The article analyzes the new realities we are witnessing (globalization processes, the COVID-19 pandemic, information wars, etc.) are causing changes in all spheres of public life. Leisure is one of such areas. Due to these changes, transformations and modifications, people are forced to look for new ways to organize their leisure and leisure time.

Attention is drawn to the fact that there are changes in the forms of various activities. In particular, their content is changing. It is emphasized that in accordance with changes in society, approaches to the study of human activities must change.

The article analyzes the latest research and publications related to the organization of leisure and approaches to its study. It is also noted that there are aspects in the study of this issue that have not yet been fully clarified and substantiated.

We pay attention to what is embedded in the content of the concept of leisure in scientific circulation. It is determined that leisure is considered in the context of free time, namely as part of it. It is emphasized that although these two concepts are considered in tandem, they are not identical.

The focus is on the main approaches to sociology and their application in the study of leisure.

The analysis of the content of sociological approaches to the study of leisure allowed us to understand that special attention should be paid to the institutional approach. He at the present stage of development of sociological science occupies one of the leading positions. That is why the study of leisure practices from the point of view of the institutional approach was considered in detail.

It is noted that in our opinion, when studying this issue in Ukrainian society it is most appropriate and appropriate to apply an institutional approach. It is determined that this approach can be called the integration of elements of different approaches. This, in turn, allows us to substantiate our views on the most optimal approach to the study and study of leisure in Ukrainian society.

Attention is focused on the fact that the choice of sociological approach in the study and research of a particular issue depends on the purpose and objectives of the scientist.

Key words: *leisure, free time, sociological approaches, cultural and leisure environment, modernity.*